

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

het boze oog (lijken te) bevestigen. Wat ontregelt is de twijfel. Een andere voorwaarde is dat er een ambiguïteit is tussen de werkelijke wereld en fantasie, maar dat de werkelijkheid, dat wat bekend en vertrouwd is, wel voldoende stevig uitgangspunt is. Sprookjes als *Sneeuwwitje* ontregelen derhalve niet, thrillers wel. Houppermans belicht aan de hand van *Les revenants*, waarin doden terugkomen onder de levenden, de door Freud beschreven aspecten van het Unheimliche: de serie berust op ambiguïteit over realiteit en fantasie en over levend en levenloos (levend begraven worden bijvoorbeeld). En ook de serie *Fargo* speelt hiermee door iedere aflevering te beginnen met: *This is a true story*, waarna het *stranger than fiction* verhaal zich ontvouwt.

Miriam Rasch heeft het in haar bijdrage over *Twin Peaks* (van David Lynch en Mark Frost) onder een andere naam over het Unheimliche: zij noemt het 'Lynchiaanse angst', de 'angst voor het grensoverschrijdende, het niet-van-deze-wereld-zijnde'. In de geest van Freud vervolgt ze dat dit buitenaardse, bovennatuurlijke, mythische, monsterachtige nauw verbonden is met het leven van alledag en de *ordinary objects*. In de spiegel ziet de held van *Twin Peaks* niet zijn vertrouwde spiegelbeeld, maar BOB: een kwade geest die van buiten komt, of, werkelijk unheimlich, van binnenuit? Dat dit allemaal gebeurt in een gewone huiselijke omgeving draagt hieraan bij: *The home is a place where things can go wrong* (zo citeert Rasch Lynch). Een metafoer, zou je kunnen denken, voor de eigen binnenwereld, waarin je overvallen kan worden door het onbekende onbewuste, delen van jezelf die je vreemd zijn, maar wel degelijk eigen.

Oog om oog was zeker niet de onbekommerde binge read waar ik op hoopte toen ik het ter recensering aannam. Maar de bundel maakt duidelijk hoe psychoanalytische noties betekenisvol zijn, ook in cultuuruitingen buiten het klinische vakgebied (het belang van de binnenwereld leren kennen

en in staat zijn tot *negative capability*: het verdragen van ambiguïteit en niet weten over langere tijd). En *Oog om oog* nam me mee naar hoe een serie het gevoel geeft langere tijd samen op te lopen en daar naar uit kijken, soms om er ontregeld door te raken, zoals bij *Twin Peaks*, en soms om er troost aan te ontlenen, zoals bij *Floris*. In die zin is de stem van psychoanalyse en psychoanalytische psychotherapie goed te verstaan in dit boek.

Literatuur

FREUD, S. (1919). The 'Uncanny'. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, Volume XVII (1917-1919): An infantile neurosis and other works*, 217-256.

Green is herrezen!

Bespreking van

Rosine Jozef Perelberg & Gregorio Kohon (red.). (2017). *The Greening of psychoanalysis — André Green's new paradigm in contemporary theory and practice*. London: Karnac Books. ISBN 978 1 7822056 2 3, 166 pp., € 33,99

MARC HEBBRECHT

Op 18 september 2015 heeft de Britse Psychoanalytische Vereniging een conferentie gehouden te Londen als eerbetoon aan de beroemde Franse psychoanalyticus André Green, die in 2012 is overleden. Interessant is de theoretische inleiding door Rosine Perelberg, die op een verstaanbare wijze een overzicht geeft van de fundamentele inzichten uit diens werk. Daarna volgen lezingen en een interview van Fernando Urribarri met Green. Dankzij dit boekje heb ik me een genuanceerder beeld gevormd van de persoon van André Green, dat niet langer overeenkomt met mijn indruk van hem als kritische spreker en heftig debatvoerder die op

internationale congressen zijn tegenspelers kon verpletteren. De persoonlijke getuigenissen van zijn echtgenote Litza Guttieres-Green en van de Britse collega's zetten een ander imago van hem neer: gastvrij, hartelijk, onderhoudend en genereus. Met behulp van dit boekje heb ik enkele concepten van Green beter begrepen. Ik was al vertrouwd met zijn theorie over het negatieve en zijn duale opvatting over het narcisme, die in het verlengde ligt van het structurele model van Freud. Ook is zijn concept *framing structure* (in het Frans: *la structure encadrante*) voor mij duidelijker geworden. De kaderende structuur verwijst naar het resultaat van de verinnerlijking door de baby van het vasthouden door de moeder. De imprint van haar handen en armen wordt eerst ervaren, vervolgens als het ware uitgewist of vergeten (een negatieve hallucinatie) en tot structuur gemaakt. Dit leidt tot het ontstaan van een intermediaire ruimte tussen aanwezigheid en verlies van *holding*. In deze ruimte kan representatie plaatsvinden. Daardoor wordt het verlies van het moederlijk object verdragen als zij afwezig is. Op een achtergrond van negativiteit (*le négatif*) kunnen toekomstige representaties van het object ingeschreven worden en ontstaat de mogelijkheid tot denken en symboliseren. Het kan echter gebeuren dat de moeder er niet in slaagt zich afwezig genoeg te maken, omdat ze te angstig is of beangstigend intrusief. Dit laatste is het geval bij psychotische moeders. Dan zal de kaderende structuur bij het kind niet tot stand komen. Het gevolg is dat het kind niet leert te representeren en minder goed het onderscheid kan maken tussen wat intrapsychisch en wat intersubjectief is. Er ontstaan gaten in de psyche en een overheersend gevoel van betekenisloosheid. Green heeft nagedacht over de vraag waarom psychische inhouden het niveau van representatie niet bereiken. Volgens Green is de taak van de psychoanalyticus omvangrijker geworden: het gaat niet zozeer om het ont-

sluieren van verborgen betekenissen, maar meer om het construeren van een betekenis die er nog niet was voor de analytische relatie begon.

Een ander concept dat door Jed Sekoff mooi wordt toegelicht is *arborescentie*, dat verwijst naar de uitstralende, associatieve aard van de menselijke geest, die vergelijkbaar is met een boomstructuur: een beweging van wortel naar stam, naar tak, naar blad, naar nerven en dan weer terug naar een vertakking, waarbij een nieuwe weg wordt ingeslagen om dan terug te keren naar de stam en naar een andere tak. Of vertaald in de meer complexe formulering van Green: onze radiale representatieprocessen duiken op binnen een complexe dialectiek.

Interessant voor de analytische praktijk is zijn notie *passivation*: het vermogen om zich in vertrouwen over te geven aan moederlijke (of analytische) zorg en die te ontvangen. Als reactie tegen Lacans visie over de talige structuur van het onbewuste, heeft Green vooral gewezen op het belang van het affect. Green maakt onderscheid tussen affect dat geïntegreerd is in de keten van betekenaars tegenover affect dat overstromt, niet langer ingebed is in betekenisverlenende structuren en die vernietigt. Een teveel aan onverteerd affect zal aanleiding geven tot somatisatie, perverse opwinding en overbezetting van de waarneming.

De invloed van Winnicott is opvallend, zeker wanneer Green het heeft over *le travail du négatif*. Sommige patiënten klampen zich vast aan het negatieve, blijven vasthangen aan wat er niet is geweest, in plaats van het positieve dat zich aandient te ervaren. Ze herinneren zich alleen maar het tekort, de scheiding of het trauma. Blijkbaar hebben dergelijke patiënten als kind de zorgfiguur te lang gemist. Hun draagkracht werd overschreden. Om de ervaring draaglijk te maken hebben ze het beeld van de zorgfiguur uitgewist. De pijn is daardoor verminderd. Er is echter een dure prijs betaald: er werden gaten in de geest gemaakt. Soms

ontstaat er zelfs een scheur in het weefsel van de psyche, waardoor de capaciteit om te representeren faalt.

Zeer lezenswaardig zijn de bijdragen van Kohon en van Parsons. Kohon maakt duidelijk hoe moderne beeldhouwers als Richard Serra en Edward Chillida erin slagen leegte en afwezigheid te representeren. Parsons bespreekt de belangstelling van Green voor de Griekse mythologie en zijn interpretatie van de drie verschillende versies van de *Oresteia*, de bespreking van de mythe van Hephaistos en de vergelijking van de mythe van Oedipus met die van Theseus. Spijtig dat Parsons de mythologische figuur Ajax niet vermeldt, naar wie Green verwijst om het moreel narcisme te illustreren.

Het boekje is een mooie inleiding op het werk van Green voor de niet ingewijde lezer en brengt zijn kernconcepten beknopt samen. Wel wordt de indruk gewekt dat wat Green schrijft allemaal goed te begrijpen is. Hier doen de auteurs onrecht aan de complexiteit en de rijkdom van het omvangrijke oeuvre van Green, dat toch heel wat studie-arbeid vereist. De geïnteresseerde lezer die Green nog niet heeft ontdekt kan zich vervolgens verdiepen in meesterlijke artikelen die vrij goed te begrijpen zijn, zoals over het dodemoedercomplex, de centrale fobische positie, positief en negatief narcisme, versplinterde temporaliteit, private gekte en de desillusies van het analytische werk. Om slechts enkele van zijn meest impressionante thema's te vermelden.

Psychoanalyse en liefde

Bespreking van

Simonetta Diena (2018). *Psychoanalysis listening to love — Passion and bonds*. London: Routledge. ISBN 978 1 78220 455 8, 206 pp., £ 11,60

MARC HEBBRECHT

De vraag kan gesteld worden of de psychoanalyse genoeg te zeggen heeft over het wezen van de liefde en misschien beter te rade gaat bij de 'grote schrijver'. Denk bijvoorbeeld aan de liefde van Penelope voor Odysseus, de ongelukkige liefde van Madame Bovary, Tolstojs Anna Karenina, de liefdespoëzie en de opera. Anderzijds is de psychoanalytische setting wellicht de uitgelezen plek om de geheimen van het liefdesleven te beluisteren. Dit laatste is de visie van Simonetta Diena, leeranalytica van de Italiaanse Psychoanalytische Vereniging (SPI) en werkzaam in Milaan.

In het eerste hoofdstuk krijgen we een beknopt theoretisch overzicht van de bijdragen van vier grote analytici wat betreft het liefdesleven: de drie liefdestheorieën van Freud komen aan bod, alsook de bijdrage van Balint, die een onderscheid maakt tussen primitieve en genitale liefde. Kernberg is in zijn zeer systematische theoretische monografie *Love relations* dieper ingegaan op de verschillen tussen verliefdheid, duurzame liefde, rijpe seksuele relaties en gezonde versus primitieve idealisatie. Interessant is dat Diena ruimte biedt voor de specifieke bijdrage van Bion. Daarna volgen hoofdstukken waarin aspecten van het liefdesleven met de pathologische verwickelingen mooi worden geïllustreerd met klinische vignetten. Zoals hoofdstuk 2, waar ze het heeft over het belang van zien en gezien worden, contact maken, de blik, de stem... Binnen een goede liefdesrelatie is het mogelijk zich echt en werkelijk te voelen, zichzelf